

İZNİK’TE ERKEN DÖNEM OSMANLI MİMARİSİ ÖRNEKLERİ: ZAVİYE, İMARET, CAMİ

Gamze AKBAŞ

İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye

g.akbas@iku.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5826-3423>

Arzu ERÇETİN

İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye

a.eceoglu@iku.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8381-0011>

Rana KUTLU

İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye

r.kutlu@iku.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3981-4012>

ÖZ

İznik, tarihsel süreç içerisinde çeşitli uygarlıkları içinde barındırmış olup, bu dönemlere ilişkin etnografik eserleri, kalıntıları ve sivil yapıları sergileyen bir açık hava müzesi olma özelliğine sahiptir. Tarih boyunca ana ticaret yolları üzerinde bulunan İznik, stratejik açıdan önemli bir yere sahip olmuştur; bu durum kente ekonomik ve kültürel açıdan canlanmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışmanın amacı, erken Osmanlı dönemine odaklanarak “zaviye, imaret ve cami” örnekleri üzerinden İznik’in önemli yapılarının kuramsal bir çerçevede yeniden incelenmesidir. Helenistik, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı kültürünü içinde barındıran kentte uygulanan plan şemaları gözden geçirilerek, çalışma zaviye, imaret ve cami yapılarıyla sınırlandırılmaktadır. “Erken Osmanlı mimarisini”nin önemli bir parçası olan İznik, bu çalışma kapsamında incelenirken, Türk yapı sanatının merkezi olarak kabul edilen bu mimari eserlerin önemi yeniden vurgulanmaktadır. Örnek seçilen yapılar ile ilgili literatür taraması ve yerinde fotoğrafçılık tekniği gerçekleştirilmiştir. Bu tarihi yapıların seçilme nedeni dönemin ilk örnekleri arasında yer almaları ve yapı yapım özelliklerinin tarihe ışık tutmasıdır.

Anahtar Kelimeler: İznik, Zaviye, İmaret, Cami

OTTOMAN ARCHITECTURE IN İZNIK: ZAVİYE, İMARET, MOSQUE

ABSTRACT

İznik has contained various civilizations within itself in the historical process and it is an open-air museum exhibiting ethnographic works, ruins and civil structures related to these periods. İznik, which has been on the main trade routes throughout history, has had a strategically important position; this situation established the ground for the economic and cultural revival of the city. The aim of this study is to re-examine the important structures of İznik in a theoretical framework, by focusing on the early Ottoman period, though examples of “zaviye, imaret and mosque”. The study is limited to zaviye, imaret and mosque structures by reviewing plan schemes applied in the city that hosts Hellenistic, Roman, Byzantine, Seljuk and Ottoman cultures. While İznik, which is an important part of “Early Ottoman Architecture”, is examined within the scope of this study, the importance of these architectural works which are accepted as the center of Turkish building art is re-emphasized. A literature review and on-site photographing technique were carried out on selected structures. The reason for choosing these historical buildings is that they are among the first examples of the period and the building construction features shed light on history.

Keywords: *İznik, Zaviye, İmaret, Mosque*

GİRİŞ

İznik, Osmanlı döneminde yapı kültürümüzün merkezi olması sebebiyle Türk sanat tarihinde ve mimarlık tarihi yazımında özel bir yere sahiptir. Bu noktadan hareketle çalışmada, İznik'te bulunan Erken Osmanlı Dönemi'ne ait mimari eserlerin incelenmesi ve imaret, zaviye, cami gibi çeşitli örnekler üzerinden kuramsal bir değerlendirmenin yapılması hedeflenmektedir.

Tarih boyunca çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapan İznik; Helenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait kültür mirasını içinde barındırmaktadır. Osmanlı Devleti'nin himayesine girene kadar İznik, Bizans İmparatorluğu'nun önemli bir merkeziydi. İznik'in Osmanlı yönetimine girmesiyle birlikte kent dokusu değişmeye başlamıştır; dolayısıyla, kiliseler camiye dönüştürülmüş ve zaviye, imaret gibi yapılar ağırlık kazanmıştır. Örneğin, Ayasofya Kilisesi 1331 yılında İznik'in fethedilmesinden sonra camiye dönüştürülmüştür; bu yaklaşımın, Orhan Gazi döneminde fethedilen diğer önemli Bizans kentlerinde de uygulandığı görülmekte ve bir manastırın medreseye çevrilmesi şeklindeki uygulamalarla karşımıza çıkmaktadır (Yılmazyaşar, 2017: 100).

Erken Osmanlı Dönemi'nde de önemli bir merkez olan İznik, Klasik Osmanlı mimarisinin gelişimini etkileyen mimari tiplerin erken örneklerini sergilemektedir (Naza Dönmez, 2008: 807). Bu duruma ilişkin olarak zaviyeler, Erken Osmanlı Dönemi'nde sultanlar tarafından inşa ettirilen ve öncül nitelik kazanan yapılardır. Öte yandan bu yapılar, topluma hizmet etmek yerine, kent gelişimine destek veren bir tarikat merkezi olarak değerlendirilmektedir (Kuban, 2016). Bu çerçevede, dönemin önemli örnekleri arasında yer alan Nilüfer Hatun İmareti, Yakub Çelebi Zaviyesi, Hacı Özbek Cami ve Yeşil Cami tarihsel metinler bağlamında plan şeması, duvar örgüsü, bezeme, kütle yapısı üzerinden incelenecektir.

İZNİK'İN TARİHSEL GELİŞİMİ

Bursa'nın ilçesi olan İznik, tarihi bir yerleşim yeri özelliğine sahiptir. Aynı zamanda İznik, benzer isim ile anılan gölün doğu kıyısında yer almaktadır. İznik'te yerleşim tarih öncesi dönemlere kadar dayanmaktadır; bu sebeple, antik kalıntıları içinde barındıran kent imgesine sahiptir. Özellikle, Helenistik döneme ait surlar kentin en önemli örnekleri olarak kabul edilmektedir. Helenistik Dönem örnekleri tümüyle yok olmasına rağmen, günümüzde ulaşılabilen bölümler Roma ve Bizans dönemlerine aittir. Bu çerçevede, kentte “Yenişehir kapısı” (güney), “İstanbul kapısı” (kuzey), “Göl kapısı” (batı) ve “Lefke kapısı” (doğu) olmak üzere *dört ana kapı bulunmaktadır.

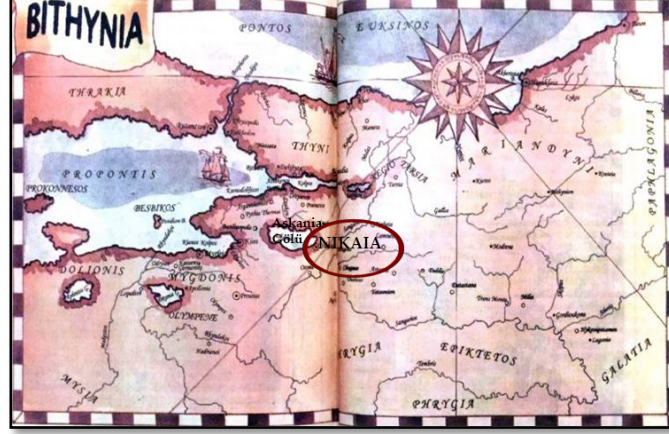
Antik dönemde Bithynia olarak adlandırılan bölge, İznik kentinin sınırlarını belirlemektedir (Şekil 1). Bithynia, Roma İmparatorluğu zamanında Anadolu'nun en büyük şehirlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Ramsay, 1960: 195). M. Ö. 327-279 döneminde güçlü bir krallığın temelini atan Bithynia, Yunan kültürüne ilgi duyması nedeniyle Hellen tarzında yeni kentlerin kurulmasına özen göstermişlerdir (Sevin, 2019: 34-35). M. Ö. 74 yılında Roma egemenliği altına giren bölge, M. Ö. 64 yılında Pontos'un batı kısmı ile birleşerek Bithynia-Pontos adıyla bir eyalet haline gelmiştir (Sevin, 2019: 35).

Diğer taraftan kentin Nikaia adını alışı, Büyük İskender'in ölümünden sonra, onun generallerinden biri olan Antigonos Monophtalmos tarafından kent ele geçirilince, ismi Antigoneia şeklinde değiştirilmiştir (Şahin, 2004: 6). M.Ö. 301 yılında *Antigonos Ipsos savaşında yaşamını yitirmesi sonucu, Büyük İskender'in generallerinden Lysimakhos'un hâkimiyetine geçen kent Nikaia olarak adlandırılmıştır (Şahin, 2004: 6). Coğrafyacı Strabon “*Antik Anadolu Coğrafyası*” adlı eserinde, İznik

* Tuğay (1997: 909)'a göre, kapılar üzerinde yer alan yazıtlardan elde edilen bilgiler doğrultusunda, Lefke ve İstanbul kapılarının Hadrianus, Yenişehir ve Göl kapılarının II. Claudius Gothicus döneminde yapıldıkları anlaşılmaktadır.

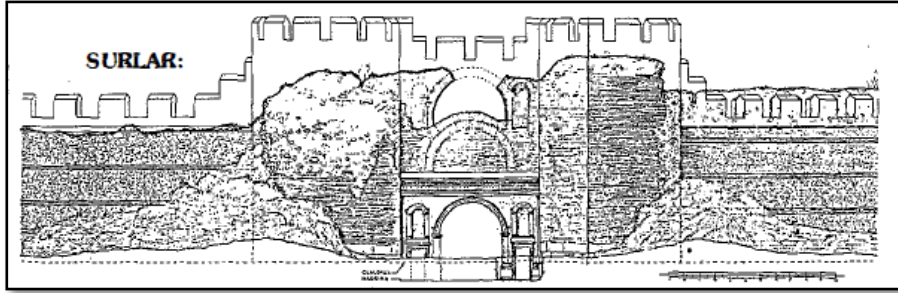
* Helenistik dönemde kentin kurucusu Antigonos isminden yola çıkarak “Antigonos'un şehri” anlamına gelen Antigononia adı ile anılan kent Roma döneminden Bizans dönemine kadar Nikaia, Osmanlı dönemine kadar İz-i Nicea, Şehr-i Çin-i Rum ve İznik gibi farklı isimlerle tanımlanmıştır (Yılmazyaşar, 2017: 263).

kentinin tarihsel gelişimine yer vermekte ve İznik'ten "Nikaia" şeklinde bahsetmektedir. Bithynia'nın merkezinde çok geniş ve verimli bir ova tarafından çevrili Askania Gölü'nün kenarında bulunan Nikaia isminden söz etmektedir (Strabon, 2000: 59). İznik adının etimolojik açıdan yapılan çalışmalarda, Yunanca "Nikaia'ya doğru" anlamına gelen "Eis Ten Nikaieon" sözünden geldiği belirtilmektedir; dolayısıyla, "Eis" ve "Nik" hecelerinin birleşerek Eisnik ya da İsnik gibi isimler tarihsel gelişim içinde İznik haline dönüşmektedir (Kılıçkaya, 1981: 16).

Şekil 1: Bithynia Bölgesi (Sevin, 2019)

Helenistik dönemde kentin adı *Helikore'dir (Şahin, 2004: 5). M.Ö. IV. Yüzyılda İznik, Helenistik çağın bütün şehirleri gibi karelere bölünmüş düzenli bir plana sahiptir; aynı zamanda, caddelerin birbirini dik olarak kestiği kentin etrafı surlarla çevrilidir (Kılıçkaya, 1981: 11; Eyice, 1988: 6). Kent gerek ekonomik zenginlikleri gerek doğuya uzanan ana ticaret yolları üzerinde olması bakımından stratejik bir öneme sahiptir (Kılıçkaya, 1981: 11-13). Roma ve Bizans döneminde de önemli bir kent olduğu anlaşılan İznik, ekonomik, kültürel ve askeri yönden önemli bir yerleşim yeridir. Bizans dönemine tarihlenen İznik surları, yerleşmedeki eski eserlerin başında yer alır (Şekil 2).

Şekil 2: İznik'te Bizans Dönemi Yapıları (Eyice, 1988: 15)

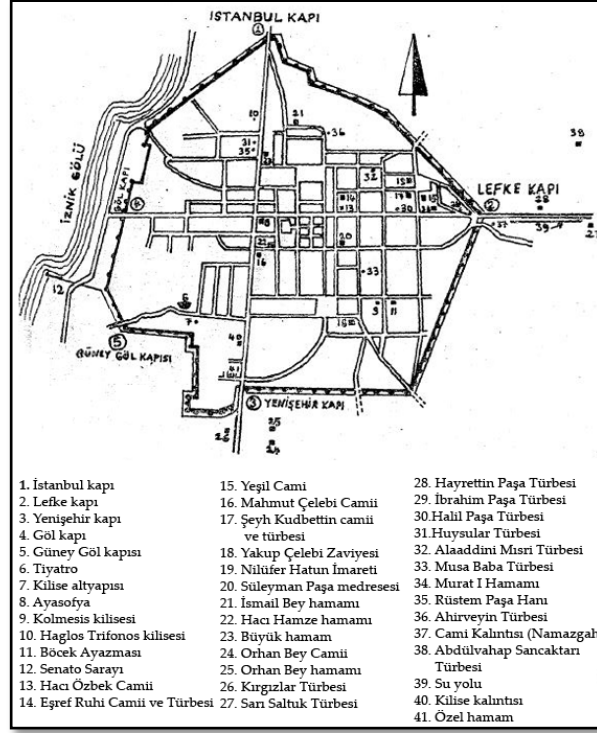
1331 yılında Osmanlı sultanı Orhan Gazi uzun bir kuşatmadan sonra kenti ele geçirmiştir¹. Roma ve Bizans dönemine ait kentlerin Osmanlı yönetimine geçmesiyle birlikte, yapısal dönüşüm süreçleri başlamaktadır². Osmanlı döneminde başkentlik yapan Bursa, Edirne ve İstanbul'un önemli ortak özelliği kalelerinin konumu ve semtlerin imaret etrafında gelişmesidir (Kuran, 1996). 1326'da Osmanlıların Bursa'yı ele geçmesiyle, politik ve ticari merkezin gelişmeye başladığı bir yer olarak

* İznik'in en eski adı "bağı ve sarmaşığı bol" anlamına gelen Helikore'dir (Yılmazyaşar, 2017: 263).

¹ Bilecik-Yenişehir bölgesinin fethi (1299) Osman Gazi'nin kariyerinde kesin bir gelişme aşaması olarak ifade edilmektedir; çünkü bu fetih ardından 1300-1302 yıllarında Bizans Devleti'nin Bithynia'da iki önemli merkezi olan İznik ve Bursa'yı ele geçirmeye çalışmış ve havale kuleleri inşa ederek abluka altına almıştır (İnalçık, 1998: 60).

² İznik'te Orhan Gazi zamanında 6 cami ve mescit, 2 medrese, imaretler ve türbeler olmak üzere 14 bina inşa edilmiştir (Ayverdi, 1966: 160).

başkent haline gelmiştir. Bursa, Osmanlıların gereksinimlerine göre düzenledikleri ilk yerdir; bu dönemde, Orhan Gazi, duvarla çevrili şehrin içerisine cami ve hamam inşa ettirmiştir (Şekil 3).

Şekil 3: İznik'in yapı krokisi (Kılıçkaya, 1981: 6-7)

Yılmazyaşar (2017: i)'a göre, kentin Orhan Gazi tarafından alınmasından itibaren mevcut dokunun ihtiyaca göre yeniden şekillendiği görülmektedir; bu dönemde İznik'te inşa edilen 12 yapıdan (yerleri bilinen 7 yapıdan) 4'ü sur içinde ve 3'ü sur dışında bulunmaktadır. Bu dönemde, sur içinde Yenişehir Kapı ile İstanbul Kapı arasında uzanan cadde ikiye ayrılan kentin doğu bölümünde yerleşildiği görülürken, batı bölümünde yerleşimi ortaya koyacak herhangi bir mimari oluşum görülmemektedir (Yılmazyaşar, 2017: i). Yenişehir Kapı tarafı ise, sur dışında kalan yapıları kapsamaktadır³. Yapıların çoğu Kurtuluş Savaşı'nda zarar görmüş, bir bölümü de savaş sonrasında ilgisizlik ve kentleşme sonucu yok olmuştur (Tuğay, 1997: 909). Bu sebeple, tarihsel gelişim sürecinde İznik, en büyük zarara Kurtuluş Savaşı döneminde uğramıştır⁴.

OSMANLI MİMARİSİNDE ZAVİYELER VE İMARETLER

“Zaviye” terimi, küçük tekke yapısı şeklinde adlandırılmaktadır; ancak, tekke külliye niteliğinde olmasına rağmen zaviye genellikle tek bir yapıdır ve içinde sürekli barınan dervişler bulunmaktadır (Sözen ve Tanyeli, 2003: 260). Konuya ilişkin yapılan çalışmalarda belirtildiği üzere, Erken Osmanlı döneminde camiden önce zaviyeler önem kazanmaktadır. Bu dönemde, tarikatlar toplumu örgütlemek ve dini yönden yetiştirmek, devlet yöneticileriyle ilişkileri kurmak gibi görevlere sahiptir; bu nedenle, tarikat ve zaviyelerin toplum üzerinde etkisi fazladır (Kuban, 2016: 75-80). Maurice M. Cerasi'nin 2001 yılında yayımlanan “Osmanlı Kenti Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi” başlıklı eserinde zaviye ve tekke terimlerini açıklamaktadır. Cerasi'ye göre (2001: 75), zaviye “*itibarlı konuklar, din adamları ve askerler için ayrılmış mekânları olan cami*” şeklinde tanımlanırken, tekke “*misafirhaneler ve fetih kavimleri için önemli tutarlı bir role sahip olan*

³ Sur dışındaki bir başka oluşum ise Lefke Kapı civarında oluşturulan mezarlık alanıdır (Yılmazyaşar, 2017: i).

⁴ 1920 yılında dört defa el değiştirmiş olan İznik, 21 Eylül 1920'de Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmiş, 29 Eylül'de Türkler kenti ele almış, 11 Kasım'da tekrar Yunanlıların eline geçmiş ve 15 Kasım'da Türkler kente yeniden girmişlerdir (Eyice, 1988: 32).

dervişlerin dini ayin mekânları” olarak değerlendirilmektedir. Kuban’a göre (2016) Erken Osmanlı döneminde, hükümdarlar ve dervişler arasındaki fetih, cihat, gaza gibi anlayışlar hakim olmakta ve bunun sonucunda toplum örgütlenmesi için zaviye yapısını ortaya çıkarmaktadır. Fetihlere katkısı olan dervişler zaviyeler ile ödüllendirilmekte ve toplum içerisindeki statüleri bu yapılar ile temsil edilmektedir; bu doğrultuda, zaviyeler Tarikat mensupları için yapılan konutlar olarak adlandırılmaktadır (Kuban, 2016).

Basit işlevsel özelliğe sahip bu yapılar belirli bir plan tipolojisine sahiptirler; özellikle eyvan ve kubbeli hacim belirgin özellik kazanmaktadır. Zaviyeler 15. Yüzyıl Osmanlı mimarisi yapı yapma etkinliğinde başat rol oynamaktadır; dolayısıyla, Türk üçgeni, sivri kemer ve kubbe gibi dönemin özelliğini yansıtan mimari elemanlar kullanılmaktadır⁵. Yapı, orta kubbeli “tevhidhane” (öğretinin dinlendiği yer ve ayin olarak kullanılan ortak hacim) olarak tasarlanan basit bir hacimdir; aynı zamanda, sadece yatmak için biçimlenen bir “oda” bulunmakta ve mutfak/kiler zaviyenin dışında ikincil yapılar şeklinde inşa edilmiştir (Kuban, 2016). Bununla birlikte, dini yaşamın gerektirdiği şartlar neticesinde gösterişli nitelik kazanmazlar⁶.

Öte yandan, zaviyelerin önemini kaybetmesiyle başlayan süreç, bu yapının camiye dönüştürülme sürecine zemin hazırlamıştır. Kuran (1996), yapının duvarlarındaki konstrüksiyon değişikliğine bakıldığında sadece temellerin Bizans döneminden kalmasına rağmen, 14. yüzyıldaki biçimin tespit edilemeyeceğini söylemektedir; bu bakımdan, zaviyelere yapılan bütün minarelerin 19. yüzyılda eklendiğini söyleyen yazar, yapının cephesinde asimetrik bir form oluştuğunun altını çizmektedir.

“İmaret” terimi, Erken Osmanlı mimarlığında dinsel yapıyı tanımlamaktadır. Cerasi (2001: 73-74) tarafından söz konusu terim detaylı olarak ele alınmaktadır:

“İmaret etme fiili ve imaret ismi hem inşaat eylemini hem de bir yerin güzelleştirilmesini ifade eder; kısaca bir yeri donatmak ve oturulabilir hale getirmek anlamına gelir. İmaret kavramı, bir anlamda düzenlenmiş, toplumsal yaşamı mümkün kılan öğeleri tanımlar. Müslüman cemaatin kamu yaşamı için gerekli binaların oluşturduğu tutarlı bütün-dua yeri ve aynı zamanda cemaat meclislerinin toplandığı ve yargının verildiği yer cami, hamamlar, okul, hastane veya bunların sadece bir kısmı imaret adını alır”.

Konuyla ilişkin olarak Ödekan (1997: 843), “imaret” kelimesini Arapça “mimari yapıt” anlamındaki “*el-imaret*” sözcüğünden türeyen Cami, Medrese, hastane, aşhane, türbe, kale gibi sosyal hizmet yapılarına tek tek ya da birlikte verilen isim olduğu yönünde konuya açıklık getirmektedir. Sözen ve Tanyeli, (2003: 112-113) Erken Osmanlı mimarlığında “*zaviyeli-tabhaneli cami*” gibi tek bir yapıyı anlattığı gibi çeşitli işlevleri içeren dinsel nitelikli bir yapı topluluğunu da tanımladığına dikkat çekmektedir. Bu duruma karşın, Klasik Osmanlı mimarlığında bu çok işlevli yapılar ortadan kalktığı için bu sözcük yoksullara yiyecek dağıtılan bir külliye içinde yer alan hayır kurumuna karşılık gelmektedir (Sözen ve Tanyeli, 2003: 112-113). Bu noktadan hareketle, konunun anlaşılır olması açısından, Osmanlı mimarisinde hayır kurumları, dini ve sosyal yapılar için kullanılmasına rağmen, kavramsal olarak çakışan ve farklı durumları tanımlayan “külliye”, “vakıf” ve “imaret” terimlerine kısaca değinmekte yarar vardır. Cerasi (2001: 73) “külliye”yi “*bir cami etrafındaki kültürel ve sosyal bina kompleksleri*”, “vakıf”ı “*dini temsilcilik veya hayır kurumu*”, bazen külliyenin eş anlamlısı olarak kullanılan “imareti” ise “*Müslüman cemaatin yaşam merkezini oluşturan sosyal binaların bütününe verilen sözcük*” şeklinde tanımlanmaktadır.

⁵ Gülbezek bezemeleri Bizans ustalarının örnekleridir. Bazı örneklerde, Osmanlı mimarisinde görülmeyen uygulamalara (küçük kemer dizileri) rastlanılmaktadır. Medrese ve zaviye İslami kökenli yapılardır. Bu geleneğe yabancı bir usta tarafından kendine özgü uygulamalar ile mekânsal öğelere yansıtılmaktadır (Kuban, 2016)

⁶ Tarikat mensupları için yapılan zaviyeler ile sultanlar için yapılar karşılaştırıldığında mimarideki hiyerarşik durum ön plana çıkmaktadır. Örneğin; Yeşil imaret-zaviyesinde sultan locası ve onun altında bulunan idarecilere tahsis edilen localar bulunmaktadır; aynı zamanda, ayin niteliğindeki toplantılarda hiyerarşik bir dizilim kayda değer şekilde önem kazanmaktadır (Kuban, 2016)

Bu noktadan hareketle İznik'te Erken Osmanlı mimari örnekleri arasından dini ve sosyal açıdan toplum yaşamında önemli yeri olan Nilüfer Hatun İmareti, Yakub Çelebi Zaviyesi, Hacı Özbek Camisi ve Yeşil Cami örnekleri seçilerek incelenecektir.

ERKEN OSMANLI MİMARİSİNDE İZNIK

I. Murad'ın annesi Nilüfer Hatun adına yaptırdığı Nilüfer Hatun İmareti 1388'de inşa edilmiştir (Kuban, 2016: 88). Bu yapıyı diğer örneklerden farklı kılan özellik, zaviye kökenli yapıların içinde camiye çevrilmemiş olmasıdır. Zengin taş ve tuğla işçiliği bakımından gösterişli mimariye sahip olan Nilüfer Hatun İmareti ile ilgili olarak Kuban (2016: 89), şu ifadeleri kullanmaktadır:

“14. yy sonu Osmanlı mimarisinin konstrüktif özellikleri bu yapıda açık bir şekilde sergilenir. Duvarlar tuğla ve taş almaşık sıralarla örülmekte, sivri kemer kullanılmaktadır. Kubbe kullanımı giderek ön plana çıkmakla birlikte, zaviyenin girişinde görüldüğü gibi, manastır tonozu ya da başka tonozlar henüz kullanılmaya devam etmektedir. Saçak kornişlerinde tuğla ile yapılan birkaç sıra testere dişi, kemerlerde ahşap gergiler, kubbelerin geçit bölgelerinde Türk üçgenleri kullanılmaktadır. Tuğla örgüsü ya da gülbezek türü duvar süslemeleri yerli Bizans ustalarının işidir. Fakat sütun başlıkları mukarnaslıdır. Burada doğrudan duvar ya da örtü konstrüksiyonuna ait olmayan birkaç bezeme motifinin, örneğin siva ile yapılan motiflerin özgün dönemden kalma olasılığı yoktur.”

Yapının en önemli özelliklerinden biri olarak Aslanapa (1989: 220-221), prizmatik üçgenlerin üzerine ortası yüksek fenerli ve büyük aydınlık kubbenin geniş bir kemerle arkaya doğru iki küçük kubbe derinliğinde uzatıldığından bahsetmektedir (Şekil 4). Yapının önünde sütunlu ve payeli bir revak bulunmaktadır; bununla birlikte, aydınlatma feneriyle örtülü avlu geleneğini sürdüren büyük kubbeli kısım ve ardından devam eden bölüm *mescit olarak kullanılmaktadır (Eyice, 1988: 40). Bununla birlikte, özgün yapının karakterini koruyan yapı günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.

Şekil 4: Nilüfer Hatun İmareti

Nilüfer Hatun İmareti'nin planı “⊥” biçimine sahip olup her iki yanda tek kubbeli odalar bulunmaktadır. Bütün duvarlar tek sıra halinde kesme taş ve üç sıra halinde tuğla duvar örgüsü ile dış cepheye hareket kazandırılmıştır; aynı zamanda, yan kubbeler birer kemerle genişletilmiş ve orta kubbeyi eyvan biçiminde uzatan bölüme bir mihrap nişi açılmıştır (Aslanapa, 1989: 221). Her iki yanda bulunan kubbeli odalar tabhane* olarak işlev kazanmaktadır. Bu yapıyla ilgili olarak A. Saim Ülgen (1938: 66) makalesinde kemerlerin şaşırtma biçiminde tuğla ve taş ile doldurulduğundan bahsederken, pencere lentolarının ahşap ızgara şeklinde yapıldığına dair detay içeren bilgiler sunmaktadır (Şekil 5).

* Mihrap kibleye bakan sol duvarın ortasında bulunmaktadır; ancak, yapı harap bir halde iken onarım sürecine girdiğinde bu derinlik belirtilmeden duvar sıvanmıştır (Eyice, 1988: 40).

* Erken Osmanlı çok-işlevli camilerinde ana ibadet alanının iki yanında yer alan mekândır. Bu bölümlerin tam olarak ne şekilde işlev kazandığı belirtilememektedir. Örneğin, misafirhane olarak ya da toplantı salonu biçiminde kullanıldığına dair çıkarımlar bazı isimler tarafından belirtilmektedir. Bu dönemde oldukça güçlü olan Ahi örgütleriyle ilişkili oldukları için, dinsel ve din dışı işlevlerin cami bünyesinde bütünleşmesini sağlayan mekânlar oldukları düşünülebilir. Söz konusu işlev 16. Yüzyılın ikinci yarısında tümüyle ortadan kalkmış, dolayısıyla da, tabhaneler cami işlevi kazanmışlardır. (Sözen ve Tanyeli, 2003: 228).

Şekil 5: Nilüfer Hatun İmareti'nin cephe düzeni

Erken Osmanlı mimarisinin önemli bir eseri olan Yakub Çelebi Zaviyesi, İznik'in barındırdığı bir diğer önemli örnektir (Şekil 6, 7). Nilüfer Hatun İmareti ile benzer bir plan şemasına sahip olmasına karşın, Yakub Çelebi Zaviyesi boyut olarak daha küçüktür (Tablo 1). Birçok benzer yapıda olduğu gibi bu örnekte *tevhidhane mihraplıdır; aynı zamanda, misafirhane işlevine sahip odalarda birer niş bulunmaktadır (Kuban, 2016: 108). Yapıyla ilgili olarak Kuban (2016: 108), “yapının manastır tonozu ile örtülü bir revakı vardır ve burada iki ayak arasında bir orta sütuna oturan çift kemer düzeni uygulanmıştır. Bu, 14. yy'ın son çeyreğinde moda olan bir mimari motif olabilir” diyerek yorumlanmaktadır.

Şekil 6: Yakub Çelebi Zaviyesi

* Tevhidhane, (توحيد خانه), semavi ayini yapılan yer anlamına gelmektedir (Develioğlu, 2013: 1325).

Şekil 7: Yakub Çelebi Zaviyesi'nde çift kemer düzeni

Hacı Özbek Cami'nin kitabesi diğer örnekler arasında en eski Osmanlı eseri olması bakımından İznik'te bulunan önemli yapılardan biridir (Şekil 8). Bu konuyla ilişkin olarak Ayverdi (1966: 167), kitabeden caminin 734 (1333-34) Hacı Özbek tarafından yapıldığını ancak, bu örnekten daha eski kitabeye henüz rastlanılmadığını vurgulamaktadır⁷. Diğer taraftan, önceden kapı üzerinde olan kitabe, mihrabın sağında pencere içine konulmuştur (Ayverdi, 1966: 165).

Şekil 8: Hacı Özbek Camisi

Kare plana sahip bu yapının iç hacmi yaklaşık 7.90 m³. olup, kubbe yarım küreden biraz daha büyük olacak biçimde üçgen dilimli bir kuşak üzerine oturmaktadır (Kuran, 1964: 8). Yapının orijinal halinde üç kemerle dışarıya uzanan bir son cemaat yerinin olduğuna dair görüşler mevcuttur, ancak, Jane Taylor (2007: 261) ve Abdullah Kuran (1964) tarafından sokağın genişlemesine bağlı olarak son cemaat yerinin bilinçsizce kaldırıldığına değinilmektedir. Özellikle 1959* yılında yol genişletilmesi nedeniyle yıkılan ve yerine mihrabın karşısında yapıyla uyumsuz olan kapalı bir son cemaat yeri inşa edilmiştir (Kuran, 1964),

Aynı zamanda yazar (1964: 10), “*bu muhdes yapının sokağa bakan duvarına iki pencere iki pencere açılmış, orijinal kapı pencere haline sokulmuş ve yanındaki pencere de dahil olmak üzere dört eş pencere bir cephe ortaya çıkmıştır. Ayrıca hareme bir ahşap balkon konulmuştur. Bunun dışında iç mekan orijinal karakterini muhafaza ediyor*” diyerek yapı hakkında detaylı bilgi vermektedir.

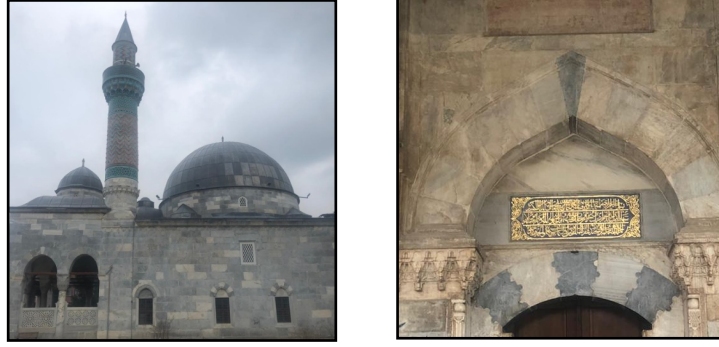
Bir diğer yapı ise, İznik'te Osmanlı mimarisinin tek kubbeli klasik cami örnekleri arasında önemli bir yere sahip olan Yeşil Cami'dir (Şekil 9, 10). Aslanapa (1989: 219), tek kubbeli klasik camilerde mekanı geliştirmek açısından ilk araştırmalara işaret eden yapının kitabesinde, “*Murad Bey bin merhum Orhan Bey zamanında Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın, mimar Hacı Musa'ya*

⁷ Kuban (2016: 124), Osmanlı mimarisinde tarihi bilinen ilk yapının İznik'te bulunan 1333/34 tarihli Hacı Özbek Camisi olduğunu vurgulamaktadır.

* Jane Taylor, Hacı Özbek Cami'nin 1960 yılında bilinçsiz bir şekilde restore edildiğinden bahsetmektedir. Hacı Özbek Cami üzerine ayrıntılı tartışma için bkz. Jane Taylor, “Imperial Istanbul: A Traveller's Guide Includes Iznik, Bursa And Edirne”, (London: Tauris Parke Paperbacks, 2007).

1378'de yaptırmaya başladığı eser, 14 yılda ve kendisinin 1378'de ölümünden sonra, 1392'de oğlu Ali Paşa tarafından tamamlanmıştır” şeklinde bilgileri aktarmaktadır. Yapının dışında kesme taş duvar işçiliği, içinde ise düzgün mermer işçiliği ön plana çıkmaktadır.

Şekil 9: Yeşil Cami

Şekil 10: Yeşil Cami cephe özellikleri

Kuran (1964: 15), “Selçuklu geleneğine uygun olarak tuğladan yapılmış, yeşil firuze, sarı ve mor renkli çiniler ile tezyin edilmiştir” şeklinde yapının minaresi hakkında bilgi vermektedir. Bu yaklaşıma benzer şekilde yaklaşan Naza Dönmez “İznik Yeşil Camii ve Türk Mimarisindeki Yeri” başlıklı çalışmasında adlandırma konusuna dikkat çekmektedir. Bu kapsamda yazar (2008: 809), İznik surları içinde Lefke (Osmaneli) ve İstanbul kapıları arasında yer alan Yeşil Cami adını yeşil firuze ve mor renkli çinilerin benzediği bir minarenden aldığına dair bilgi vermektedir. Öte yandan Tugay (1997: 910) çalışmasında, “Selçuklu minare geleneğini sürdüren, yeşil ve mavinin değişen tonlarında çinilerle zikzak bir örgü düzeni içinde kaplanmış olan minare, yapının Yeşil Cami olarak adlandırılmasına neden olmuştur” diyerek adlandırma konusuna yönelik görüşünü ortaya koymaktadır.

Çalışma kapsamında seçilen örneklerin plan şeması, duvar örgüsü, bezeme, kütle yapısı gibi özellikler Tablo 1’de belli bir sistematik ile ele alınmaktadır. Bu doğrultuda, yukarıda tartışılan konular matris üzerinden gösterilerek belli bir bütün içerisinde incelenmekte ve ortak yönler görsel üzerinden vurgulanmaktadır. Örnekler üzerinden yorumlanan unsurların çizim ve görseller aracılığıyla desteklenmesi, İznik’te Erken Dönem Osmanlı Mimarisi’nin niteliklerini ön plana çıkarmak açısından önem taşımaktadır.

	Kütle Yapısı	Plan Şeması	Kesit ve Cephe Özellikleri	Duvar Örgüsü
Nilüfer Hatun İmaretı				
Yakub Çelebi Zaviyesi				
Hacı Özbek Camisi				
Yeşil Cami				

Fotoğraflar Arzu ERÇETİN'e aittir.
*Kuban, D. (2006). Osmanlı Mimarisi. İstanbul: YEM Yayınları, s.108-128.
** Ayverdi, E. H. (1966). İstanbul Mimari Çağının Menşei. Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402). İstanbul, s. 164.
*** Eyice, S. (1988). İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri. İstanbul: Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları: 1, s. 41.

Tablo 1: Seçilen örneklerin matris üzerinden yorumlanması

Çalışmanın zaman çerçevesini oluşturan Erken Osmanlı mimarisi, örneklem alan olarak seçilen İznik'teki birkaç önemli örnekler üzerinden incelenmektedir. Dönemin önemli yapıları arasında yer alan “zaviye” ve “imaret” örnekleri yeniden değerlendirilerek mimarlık tarihi yazımındaki önemi bir kez daha vurgulanmaktadır. Özellikle, tarih yazımında başat rol oynayan Erken Osmanlı mimarisinin Türk yapı sanatındaki önemi vurgulanmakta ve konuya dair yapılacak özgün çalışmalarla gelişim göstermesi beklenmektedir.

SONUÇ

Bu makalede anlatıldığı üzere, İznik tarih boyunca Helenistik, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı kültürünü içinde barındıran önemli bir kenttir. Aynı zamanda, Erken Osmanlı mimarlığında yapı kültürümüze yönelik kayda değer bir rol üstlenmiş ve tarih yazımında merkezi rol oynamıştır.

Güç kazanan Osmanlı Devleti fetih süreci başlatmasıyla kent ele geçirilmiş olup, Osmanlıların ihtiyaçlarını ve yaşam şeklini karşılamaya yönelik özgün mimari kent dokusuna yayılmıştır. Bu bağlamda, Erken Osmanlı mimarisinde öncü yapılar olan imaret ve zaviyeler ağırlıklı olarak kendini göstermeye başlamasıyla kente İslami kimlik kazandırılmıştır. Belirli bir plan düzenine sahip bu yapılar basit işlevsel özelliğe sahiptir. Bu duruma ilişkin olarak eyvan ve kubbeli hacim kayda değer şekilde ön planda olmakta ve 15. Yüzyıl Osmanlı mimarisinde başat özellik göstermektedir. Osmanlı mimarisinin yapı yapma etkinliğinde sivri kemer, kubbe ve Türk üçgeni odak noktası haline gelmiştir. Erken Osmanlı mimarisinin önemini yitirmesiyle bu yapıların camiye dönüştürülme süreci başlamıştır.

Bu çalışma kapsamında Nilüfer Hatun İmaretı, Yakub Çelebi Zaviyesi, Hacı Özbek Camisi ve Yeşil Cami örnek olarak seçilen yapılardır. Örnek seçilen bu yapıların ortak özellikleri Osmanlı devri Türk mimarisinin en eski ve en önemli eserleri olmalarıdır. Ancak yapılardaki duvar teknikleri incelendiği zaman tuğla süslemeler, demet şeklindeki payeler ve rozetler ile inşa edildikleri dönem Bizans mimarisinde yer alan örneklere rastlamak mümkündür.

Günümüzde orijinal halini büyük ölçüde koruyan bu yapılar gerek müze olarak kullanılmakta gerekse bilinçsizce onarımlar sonucunda özgün niteliklerini kaybetmektedirler. Tüm bunlara karşın, Erken Osmanlı mimarlığını bugüne taşıyan ve Osmanlı mimarisinde yapı kültürüne dair görsel malzeme sunan bu yapılar, sanat tarihi ve mimarlık tarihi yazımında çoğul söylemlerle gelişim göstermesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Aslanapa, O., (1989). *Türk Sanatı*. (2. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ayverdi, E. H., (1966). *İstanbul Mimari Çağının Menşei. Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805* (1230-1402), İstanbul.
- Cerasi, M. M., (2001). *Osmanlı Kenti Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*. (2. Baskı). (Çev. Aslı Ataöv). YKY Yayınları: İstanbul.
- Develioğlu, F., (2013). *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. (30. Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi.
- Eyice, S., (1988). *İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri*. Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları: 1: İstanbul.
- İnalçık, H., (1998). *İznik İçin Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi*, "Osmangazi Sempozyumu Bildiri Kitabı", Eskişehir Anadolu Üniversitesi.
- Kuban, D., (2016). *Osmanlı Mimarisi*. (2. Baskı). Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları: İstanbul.
- Kuran, A., (1964). *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*. ODTÜ Mimarlık Fakültesi: Ankara.
- Kuran, A., (1996). "A Spatial Study of Three Ottoman Capitals: Bursa, Edirne and Istanbul", *Muqarnas*, 13, ss. 114-131.
- Kılıçkaya, A., (1981). *Nicaea-Nikaia İznik Tarihi ve Eski Eseler Kılavuzu*. Eser Matbaası: Bursa.
- Naza Dönmez, E. E., (2008). *İznik Yeşil Camii ve Türk Mimarisindeki Yeri*. Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı. İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü: Antalya, ss. 807-831.
- Ödekan, A. (1997). *İmaret*. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi. C.2. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları. 843.
- Sevin, V., (2019). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*. (5. Baskı). Türk Tarih Kurumu: Ankara.
- Sözen, M. ve Tanyeli, U., (2003). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. (7. Baskı). Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Strabon. (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası* (Geographika: XII-XIII-XIV). (4. Baskı). (Çev. Adnan Pekman). Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul.
- Şahin, F., (1989). *İznik Yeşil Camii Minaresi ve Unutulmuş bir Çini Tekniği*, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi 2(4), ss. 48-54.
- Tanyeli, U., (1993). "Batılılaşma Dönemi Öncesinin Türk Mimarlığında Batı Etkileri (14.17. Yüzyıl)". *Türk Kültüründe Sanat ve Mimarlığı Üzerine Denemeler*. Ed. Mehmet Saçlıoğlu ve Gülsün Tanyeli. İstanbul: 21. Yüzyıl Eğitim ve Kültür Vakfı. 157-188.
- Tugay, S., (1997). *İznik*. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi. C.2. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları. 908-910.
- Tanyeli, U. (1996). "Osmanlı Barınma Kültüründe Batılılaşma – Modernleşme: Yeni Bir Simgeler Dizgesinin Oluşumu". *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*. Ed: Yıldız Sey. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. ss. 284-297.
- Taylor, J., (2007). *Imperial Istanbul: A Travellers Guide, Includes Iznik, Bursa and Edirne*. London: Tauris Parke Paperbacks.
- Tunalı, S., (2004). *İznik'te Mimarlık ve İç Mimarlık Olgusunun Tarihsel Gelişimi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Ülgen, A. S., (1938). *İznik'te Türk Eserleri*, Vakıflar Dergisi 1, ss. 53-69.
- Yılmazyaşar, H., (2017). *Orhan Gazi Döneminde (1326-1362) İznik Kenti, Osmanlı Dünyasında Kültürel Karşılaşmalar ve Sanatsal Yansımaları*, Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu Onuuna Sempozyum, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.